فصلنامه چشم انداز حسابداری و مدیریت
دوره ۹، شماره ۱۱۸، پاییز ۱۴۰۵ (جلد اول)
www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

چشم انداز حسابداری و مدیریت (دوره نهم)
شماره ۱۱۸/ پاییز ۱۴۰۵ (جلد اول)/ صص ۱۵۰-۱۶۶

بررسی تأثیر افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی بر حق‌الزحمه حسابرسی با توجه به نقش تعدیلگر مالکیت خانوادگی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران

هادی جافری
دانشجوی کارشناسی ارشد حسابداری، موسسه آموزش عالی لیان، بوشهر، ایران. (نویسنده مسئول).
hadinew3@gmail.com
رضا حسینی
استادیار گروه حسابداری، موسسه آموزش عالی لیان، بوشهر، ایران.
hosseinir42@yahoo.com
مهدی قائدی
استادیار گروه مدیریت، موسسه آموزش عالی لیان، بوشهر، ایران.
m.ghaedi61@yahoo.com

چکیده

اهمیت روزافزون موضوعات محیطی، اجتماعی و حاکمیتی در ارزیابی عملکرد و ریسک شرکت‌ها، موجب شده است افشای اطلاعات ESG به یکی از مؤلفه‌های مهم گزارشگری شرکتی و تصمیم‌گیری استفاده‌کنندگان اطلاعات مالی تبدیل شود. از سوی دیگر، حق‌الزحمه حسابرسی تحت تأثیر میزان ریسک، پیچیدگی عملیات و تلاش موردنیاز حسابرس قرار دارد و ساختار مالکیت نیز می‌تواند نحوه ارزیابی این عوامل را تغییر دهد. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی بر حق‌الزحمه حسابرسی با توجه به نقش تعدیلگر مالکیت خانوادگی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران انجام شد. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی- همبستگی و مبتنی بر داده‌های تابلویی بود. جامعه آماری پژوهش شامل شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران بود که پس از اعمال معیارهای انتخاب نمونه، ۱۱۰ شرکت در دوره زمانی ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. داده‌های موردنیاز از صورت‌های مالی، یادداشت‌های توضیحی و گزارش‌های منتشرشده شرکت‌ها گردآوری و با استفاده از نرم‌افزار ایویوز ۱۰ و روش رگرسیون داده‌های تابلویی مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفتند. متغیر وابسته پژوهش حق‌الزحمه حسابرسی، متغیر مستقل افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی و متغیر تعدیلگر مالکیت خانوادگی بود؛ همچنین اندازه شرکت، اهرم مالی و بازده دارایی‌ها به‌عنوان متغیرهای کنترلی در مدل لحاظ شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی تأثیر منفی و معناداری بر حق‌الزحمه حسابرسی دارد. همچنین، مالکیت خانوادگی رابطه بین افشای ESG و حق‌الزحمه حسابرسی را به‌صورت مثبت و معنادار تعدیل می‌کند. به بیان دیگر، اگرچه افزایش افشای ESG به کاهش حق‌الزحمه حسابرسی منجر می‌شود، حضور مالکیت خانوادگی شدت این رابطه کاهنده را تعدیل می‌کند. در مجموع، نتایج نشان می‌دهد کیفیت و سطح افشای اطلاعات ESG می‌تواند از طریق کاهش ابهام و ریسک اطلاعاتی، نیاز به تلاش حسابرسی را کاهش دهد؛ بااین‌حال، ویژگی‌های خاص ساختار مالکیت خانوادگی می‌تواند ارزیابی حسابرس از ریسک و میزان تلاش حسابرسی را تحت تأثیر قرار دهد.

کلمات کلیدی: افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی، حق‌الزحمه حسابرسی، مالکیت خانوادگی.

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

مقدمه و بیان مسئله

در دهه‌های اخیر توجه به موضوع پایداری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها به یکی از محورهای مهم گزارشگری شرکتی تبدیل شده است. ذی‌نفعان مختلف از جمله سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان، نهادهای نظارتی و جامعه انتظار دارند شرکت‌ها علاوه بر ارائه اطلاعات مالی، اطلاعاتی در خصوص عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و حاکمیت شرکتی خود نیز افشا کنند. در همین راستا، مفهوم «افشای پایداری» به عنوان بخشی از نظام گزارشگری نوین شرکت‌ها مطرح شده است که هدف آن افزایش شفافیت، پاسخگویی و کاهش عدم تقارن اطلاعاتی میان مدیران و ذی‌نفعان است. مطالعات نشان می‌دهد ارائه اطلاعات مرتبط با پایداری می‌تواند کیفیت گزارشگری شرکت را افزایش داده و ارزیابی دقیق‌تری از ریسک‌ها و عملکرد بلندمدت شرکت در اختیار استفاده‌کنندگان قرار دهد. در حال حاضر، ادغام افشای پایداری در چشم‌انداز شرکت‌ها به عنوان یک اولویت فزاینده در تصمیم‌گیری‌های تجاری ظاهر شده است. شرکت‌های سراسر جهان موفقیت را فراتر از سودآوری مالی بازتعریف می‌کنند. این تغییر پارادایم به سمت ادغام عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی، بازنگری قابل توجهی در مسئولیت‌های شرکتی را منعکس می‌کند و رویکردی یکپارچه را ترویج می‌دهد که نه تنها عملکرد مالی، بلکه تأثیر اجتماعی و زیست‌محیطی را نیز در نظر می‌گیرد (جیگلیو[1] و همکاران، ۲۰۲۱؛ ژو[2] و همکاران، ۲۰۲۲).

محیط کسب‌وکار با تحولات قابل توجهی در زمینه انتظارات ذی‌نفعان نسبت به شفافیت و پاسخگویی شرکت‌ها مواجه شده است. سرمایه‌گذاران، نهادهای نظارتی و سایر ذی‌نفعان دیگر تنها به اطلاعات مالی سنتی برای ارزیابی عملکرد شرکت‌ها اکتفا نمی‌کنند، بلکه به اطلاعات غیرمالی مرتبط با مسئولیت اجتماعی، عملکرد زیست‌محیطی و پایداری نیز توجه ویژه‌ای نشان می‌دهند. در این راستا، افشای پایداری به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای گزارشگری شرکتی مطرح شده است که از طریق آن شرکت‌ها اطلاعاتی درباره عملکرد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی خود ارائه می‌کنند. این نوع افشا می‌تواند در کاهش عدم تقارن اطلاعاتی، بهبود شفافیت و افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران نقش مهمی ایفا کند (کروگر[3] و همکاران، ۲۰۲۰).

افشای اطلاعات پایداری می‌تواند از دو مسیر متفاوت بر حق‌الزحمه حسابرسی اثرگذار باشد. از یک سو، افزایش افشا و شفافیت ممکن است ریسک اطلاعاتی شرکت را کاهش داده و در نتیجه نیاز به تلاش حسابرسی را کاهش دهد. از سوی دیگر، ارائه اطلاعات گسترده‌تر و پیچیده‌تر، به‌ویژه اطلاعات غیرمالی که استانداردهای اندازه‌گیری و کنترل داخلی مشخصی ندارند، ممکن است موجب افزایش ریسک حسابرسی و افزایش حجم رسیدگی حسابرس شود که این امر می‌تواند به افزایش حق‌الزحمه حسابرسی منجر گردد (دهلیوال[4] و همکاران، ۲۰۱۴؛ چو[5] و همکاران، ۲۰۲۱). مطالعات اخیر نیز نشان داده‌اند که گزارشگری پایداری و افشای اطلاعات زیست‌محیطی، اجتماعی و حاکمیتی می‌تواند بر ارزیابی ریسک توسط حسابرسان و در نتیجه بر قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی تأثیرگذار باشد (کنچل و سالتریو[6]، ۲۰۱۷؛ ولته[7]، ۲۰۲۳).

در کنار گسترش گزارشگری پایداری، نقش حسابرسی مستقل در اعتباربخشی به اطلاعات ارائه‌شده توسط شرکت‌ها نیز اهمیت فزاینده‌ای یافته است. حسابرسان برای اظهار نظر نسبت به صورت‌های مالی و ارزیابی ریسک‌های مرتبط با فعالیت شرکت، نیازمند بررسی دقیق سیستم‌های اطلاعاتی، کنترل‌های داخلی و محیط عملیاتی واحد تجاری هستند. در این میان، میزان پیچیدگی فعالیت‌ها، سطح ریسک شرکت و حجم اطلاعات افشا شده می‌تواند بر میزان تلاش حسابرس و در نتیجه

[1] Giglio
[2] Zhou
[3] Krueger
[4] Dhaliwal
[5] Cho
[6] Knechel & Salterio
[7] Velte

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیرگذار باشد. حق‌الزحمه حسابرسی یکی از شاخص‌های مهم در ادبیات حسابرسی محسوب می‌شود که بازتابی از سطح ریسک حسابرسی، پیچیدگی عملیات شرکت و میزان تلاش موردنیاز حسابرس است (گارسیا[1] و همکاران، ۲۰۲۱).

از یک سو، افشای گسترده اطلاعات پایداری ممکن است با افزایش شفافیت و کاهش عدم تقارن اطلاعاتی میان مدیران و استفاده‌کنندگان اطلاعات مالی، ریسک ادراک‌شده حسابرس را کاهش دهد و در نتیجه منجر به کاهش حق‌الزحمه حسابرسی شود. از سوی دیگر، تهیه و ارائه گزارش‌های پایداری ممکن است پیچیدگی گزارشگری شرکت را افزایش داده و دامنه بررسی‌های حسابرس را گسترده‌تر کند که این امر می‌تواند منجر به افزایش تلاش حسابرسی و در نتیجه افزایش حق‌الزحمه حسابرسی گردد. بنابراین، رابطه میان افشای پایداری و حق‌الزحمه حسابرسی همواره موضوع بحث در ادبیات پژوهشی بوده و نتایج مطالعات پیشین نیز در این زمینه یکسان نبوده است (لیو[2] و همکاران، ۲۰۱۸)

در این میان، ساختار مالکیت شرکت‌ها نیز به عنوان یکی از عوامل مهم حاکمیت شرکتی می‌تواند بر روابط میان متغیرهای گزارشگری و حسابرسی تأثیرگذار باشد. یکی از انواع مهم ساختار مالکیت در بسیاری از کشورها، به‌ویژه در اقتصادهای در حال توسعه، مالکیت خانوادگی است. در شرکت‌های خانوادگی معمولاً تمرکز مالکیت در اختیار اعضای یک خانواده قرار دارد و این امر می‌تواند بر نحوه نظارت، تصمیم‌گیری و سطح افشای اطلاعات شرکت تأثیر بگذارد. از یک سو، تمرکز مالکیت در شرکت‌های خانوادگی ممکن است باعث نظارت مؤثرتر بر مدیریت و کاهش مشکلات نمایندگی شود. از سوی دیگر، احتمال دارد چنین شرکت‌هایی تمایل کمتری به افشای اطلاعات داشته باشند یا سطح شفافیت اطلاعاتی در آن‌ها کمتر باشد (اندرسون و ریب[3]، ۲۰۰۳).

در بازار سرمایه ایران نیز ساختار مالکیت متمرکز و حضور سهامداران عمده، از جمله خانواده‌ها، یکی از ویژگی‌های مهم شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران محسوب می‌شود. در سال‌های اخیر، با افزایش توجه سازمان بورس و سرمایه‌گذاران به شفافیت اطلاعاتی، موضوع گزارشگری پایداری و مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها نیز اهمیت بیشتری یافته است. با این حال، پژوهش‌های داخلی در زمینه بررسی تأثیر افشای پایداری بر حق‌الزحمه حسابرسی، به‌ویژه با در نظر گرفتن نقش ساختار مالکیت خانوادگی، هنوز محدود است. بنابراین، با توجه به اهمیت روزافزون گزارشگری پایداری، نقش حیاتی حسابرسی در افزایش قابلیت اتکای اطلاعات و همچنین ویژگی‌های خاص ساختار مالکیت در شرکت‌های ایرانی، بررسی تأثیر افشای پایداری بر حق‌الزحمه حسابرسی با توجه به نقش مالکیت خانوادگی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. نتایج این پژوهش می‌تواند به توسعه ادبیات حسابداری و حسابرسی در حوزه گزارشگری پایداری کمک کرده و اطلاعات مفیدی برای سرمایه‌گذاران، حسابرسان، مدیران شرکت‌ها و نهادهای نظارتی در جهت بهبود شفافیت و کارایی بازار سرمایه فراهم آورد (چبی[4]، ۲۰۲۴).

با توجه به این ویژگی‌ها، مالکیت خانوادگی می‌تواند در رابطه بین افشای پایداری و حق‌الزحمه حسابرسی نقش تعدیل‌کننده داشته باشد. به عبارت دیگر، ساختار مالکیت خانوادگی ممکن است بر نحوه درک حسابرسان از ریسک شرکت و میزان تلاش حسابرسی موردنیاز تأثیر بگذارد. برای مثال، در شرکت‌های دارای مالکیت خانوادگی، تمرکز قدرت و احتمال تعارض منافع میان سهامداران عمده و اقلیت ممکن است سطح ریسک ادراک‌شده حسابرس را افزایش دهد و در نتیجه حتی در صورت وجود افشای پایداری، حق‌الزحمه حسابرسی همچنان بالا باقی بماند (چن[5] و همکاران، ۲۰۲۳). در مقابل، اگر افشای پایداری در چنین شرکت‌هایی به افزایش شفافیت و بهبود حاکمیت شرکتی منجر شود، ممکن است بخشی از ریسک‌های

[1] Garcia
[2] Liu
[3] Anderson & Reeb
[4] Chebbi
[5] Chen

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

ادراک‌شده کاهش یافته و بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیرگذار باشد. شواهد تجربی درباره رابطه افشای پایداری و حق‌الزحمه حسابرسی، به‌ویژه با در نظر گرفتن نقش مالکیت خانوادگی، هنوز محدود است؛ به‌خصوص در بازارهای سرمایه نوظهور مانند ایران که ساختار مالکیت شرکت‌ها غالباً متمرکز بوده و شرکت‌های خانوادگی سهم قابل توجهی از شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس را تشکیل می‌دهند. از سوی دیگر، با توجه به افزایش توجه نهادهای نظارتی و سرمایه‌گذاران به شفافیت اطلاعاتی و گزارشگری غیرمالی، بررسی پیامدهای افشای پایداری در چنین محیطی از اهمیت بیشتری برخوردار است.

بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد است به این پرسش اساسی پاسخ دهد که آیا افشای پایداری بر حق‌الزحمه حسابرسی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران تأثیر دارد و آیا مالکیت خانوادگی می‌تواند این رابطه را تعدیل کند یا خیر؟ بررسی این موضوع می‌تواند به درک بهتر نقش گزارشگری پایداری در کاهش یا افزایش ریسک حسابرسی کمک کرده و شواهدی برای مدیران، حسابرسان، سرمایه‌گذاران و سیاست‌گذاران در زمینه اهمیت افشای اطلاعات غیرمالی و ساختار مالکیت شرکت‌ها فراهم آورد.

چارچوب نظری فرضیه های تحقیق

چارچوب نظری پژوهش حاضر بر این مبنا استوار است که افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی می‌تواند از طریق افزایش شفافیت اطلاعاتی، کاهش عدم تقارن اطلاعاتی و کاهش ریسک ادراک‌شده شرکت، بر فرآیند حسابرسی و در نهایت بر حق‌الزحمه حسابرسی اثرگذار باشد. شرکت‌هایی که اطلاعات جامع‌تر و باکیفیت‌تری درباره عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی خود ارائه می‌کنند، اطلاعات بیشتری را در اختیار سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان و حسابرسان قرار می‌دهند. از این منظر، افزایش کیفیت افشای ESG می‌تواند ابهام اطلاعاتی پیرامون شرکت را کاهش داده و ارزیابی حسابرس از ریسک اطلاعاتی و ریسک حسابرسی را تحت تأثیر قرار دهد. پژوهش‌های جدید نیز نشان داده‌اند که افشای ESG به یکی از مؤلفه‌های مهم شفافیت شرکتی تبدیل شده و کیفیت آن می‌تواند پیامدهای اقتصادی و حاکمیتی قابل‌توجهی برای شرکت داشته باشد (لی، ۲۰۲۵).

از منظر نظریه نمایندگی، وجود عدم تقارن اطلاعاتی میان مدیران و مالکان می‌تواند زمینه بروز رفتارهای فرصت‌طلبانه مدیران و افزایش ریسک گزارشگری مالی را فراهم کند. در چنین شرایطی، حسابرس برای کسب اطمینان از اعتبار اطلاعات مالی و شناسایی ریسک‌های احتمالی، به اقدامات حسابرسی گسترده‌تری نیاز دارد که می‌تواند موجب افزایش هزینه و حق‌الزحمه حسابرسی شود. در مقابل، افشای گسترده اطلاعات غیرمالی، از جمله اطلاعات محیطی، اجتماعی و حاکمیتی، می‌تواند بخشی از عدم تقارن اطلاعاتی را کاهش دهد. شواهد پژوهشی نشان می‌دهد که شفافیت ESG از طریق ارائه اطلاعات بیشتر درباره فعالیت‌ها و سیاست‌های شرکت، می‌تواند رابطه میان ساختار مالکیت و شفافیت شرکت را تحت تأثیر قرار دهد (آردوینو[1] و همکاران، ۲۰۲۴).

از منظر نظریه ذی‌نفعان، شرکت تنها در برابر سهامداران پاسخگو نیست، بلکه باید نسبت به کارکنان، مشتریان، دولت، جامعه، سرمایه‌گذاران و سایر گروه‌های ذی‌نفع نیز پاسخگو باشد. افشای عملکرد ESG ابزاری برای انتقال اطلاعات مربوط به نحوه ایفای این مسئولیت‌ها محسوب می‌شود. هرچه شرکت اطلاعات شفاف‌تر و جامع‌تری درباره عملکرد خود در حوزه‌های محیطی، اجتماعی و حاکمیتی منتشر کند، ذی‌نفعان می‌توانند ارزیابی دقیق‌تری از ریسک‌ها و نحوه مدیریت شرکت داشته باشند. این مسئله برای حسابرس نیز اهمیت دارد؛ زیرا شناخت بهتر محیط فعالیت، ساختار حاکمیتی و

[1] Arduino

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

ریسک‌های غیرمالی شرکت می‌تواند در ارزیابی ریسک حسابرسی مؤثر باشد. پژوهش‌های جدید نیز نشان داده‌اند که ارتباط میان مالکیت خانوادگی و عملکرد ESG تحت تأثیر میزان شفافیت شرکتی قرار می‌گیرد (چن و همکاران، ۲۰۲۴).

بعد محیطی افشای ESG شامل اطلاعات مربوط به مصرف انرژی، انتشار آلاینده‌ها، انتشار کربن، مدیریت پسماند، استفاده از منابع طبیعی و سیاست‌های کاهش آثار زیست‌محیطی فعالیت‌های شرکت است. این اطلاعات می‌تواند نشانه‌ای از میزان مواجهه شرکت با ریسک‌های قانونی، عملیاتی و شهرتی باشد. از دیدگاه حسابرسی، شرکت‌هایی که در صنایع حساس محیط‌زیستی فعالیت می‌کنند یا با ریسک‌های اقلیمی بیشتری مواجه هستند، ممکن است نیازمند توجه و بررسی بیشتر حسابرس باشند. بااین‌حال، افشای شفاف عملکرد محیطی می‌تواند به کاهش ابهام درخصوص این ریسک‌ها کمک کند. شواهد بین‌المللی نشان می‌دهد شرکت‌های خانوادگی در برخی شرایط انتشار کربن کمتری نسبت به شرکت‌های غیرخانوادگی دارند، اگرچه این کاهش الزاماً به معنای افشای عمومی بیشتر عملکرد محیطی نیست (بورسوک[1] و همکاران، ۲۰۲۴).

بعد اجتماعی افشای ESG نیز اطلاعاتی درباره کارکنان، حقوق بشر، ایمنی و سلامت شغلی، روابط با مشتریان، تنوع نیروی انسانی، جامعه محلی و مسئولیت‌های اجتماعی شرکت دربرمی‌گیرد. این اطلاعات می‌تواند برای ارزیابی ریسک‌های عملیاتی و شهرتی شرکت اهمیت داشته باشد. از دیدگاه حسابرس، وجود ضعف در سیاست‌های اجتماعی شرکت ممکن است به ایجاد دعاوی حقوقی، آسیب به شهرت و افزایش ریسک‌های تجاری منجر شود و در نتیجه ارزیابی ریسک حسابرسی را تحت تأثیر قرار دهد. از سوی دیگر، افشای اجتماعی باکیفیت می‌تواند تصویری روشن‌تر از نحوه مدیریت این ریسک‌ها ارائه کند. بااین‌حال، شواهد نشان می‌دهد که شرکت‌های خانوادگی در برخی شرایط، به‌ویژه در بعد اجتماعی، شفافیت ESG پایین‌تری دارند که می‌تواند ناشی از تأکید آنان بر حفظ حریم خصوصی و میراث خانوادگی باشد (آردوینو و همکاران، ۲۰۲۴).

بعد حاکمیتی ESG به ساختار هیئت‌مدیره، استقلال اعضای هیئت‌مدیره، حقوق سهامداران، کنترل‌های داخلی، مدیریت ریسک، اخلاق حرفه‌ای، مبارزه با فساد و شفافیت فرآیندهای تصمیم‌گیری مربوط می‌شود. کیفیت این بعد برای حسابرسان اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا ساختار حاکمیت شرکتی یکی از عوامل مؤثر بر ارزیابی ریسک کنترل و ریسک تحریف بااهمیت است. شرکت‌هایی که از ساختار حاکمیتی مناسب، هیئت‌مدیره مستقل و سازوکارهای کنترلی مؤثر برخوردارند، ممکن است از منظر حسابرس ریسک پایین‌تری داشته باشند. در مقابل، ضعف حاکمیت شرکتی می‌تواند نیاز به آزمون‌های حسابرسی بیشتر و در نتیجه افزایش تلاش حسابرس را ایجاد کند. پژوهش‌های جدید نیز نشان داده‌اند که حاکمیت شرکتی و میزان کنترل خانواده می‌توانند رفتار شرکت در حوزه ESG را به شکل معناداری تحت تأثیر قرار دهند (سان[2] و همکاران، ۲۰۲۴).

در چارچوب نظری پژوهش حاضر، مالکیت خانوادگی به‌عنوان عامل تعدیلگر اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا حضور خانواده در ساختار مالکیت می‌تواند رابطه میان افشای ESG و حق‌الزحمه حسابرسی را تغییر دهد. مالکان خانوادگی معمولاً بخش قابل‌توجهی از ثروت و شهرت خود را به شرکت وابسته می‌دانند و بنابراین ممکن است نسبت به حفظ اعتبار شرکت، تداوم کسب‌وکار و اهداف بلندمدت حساس‌تر باشند. این ویژگی می‌تواند انگیزه شرکت برای بهبود برخی جنبه‌های عملکرد ESG را افزایش دهد و از طریق کاهش ریسک‌های ادراک‌شده، رابطه میان افشای ESG و هزینه حسابرسی را تغییر دهد. شواهد تجربی نشان داده است که مالکیت و کنترل خانوادگی در برخی محیط‌ها با عملکرد بهتر ESG ارتباط مثبت دارند و نوع مشارکت خانواده در شرکت برای توضیح این رابطه اهمیت دارد (سان و همکاران، ۲۰۲۴).

[1] Borsuk
[2] Sun

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

بااین‌حال، مالکیت خانوادگی الزاماً به معنای شفافیت بیشتر نیست. خانواده‌ها ممکن است به دلیل تمایل به حفظ کنترل، حریم خصوصی، شهرت خانوادگی و میراث خانوادگی، اطلاعات کمتری را در اختیار استفاده‌کنندگان بیرونی قرار دهند. در چنین شرایطی، اگر افشای ESG محدود یا کم‌کیفیت باشد، حسابرس ممکن است با عدم اطمینان بیشتری درباره ریسک‌های شرکت مواجه شود و برای کسب شواهد کافی، تلاش حسابرسی بیشتری انجام دهد. بنابراین، مالکیت خانوادگی می‌تواند در برخی شرکت‌ها موجب تقویت و در برخی دیگر موجب تضعیف رابطه میان افشای ESG و حق‌الزحمه حسابرسی شود. مطالعات انجام‌شده در شرکت‌های خانوادگی ایتالیا نیز نشان داده‌اند که مالکیت خانوادگی می‌تواند با شفافیت کمتر ESG همراه باشد، به‌ویژه در بعد اجتماعی، درحالی‌که حضور سرمایه‌گذاران نهادی این اثر را تعدیل می‌کند (آردوینو و همکاران، ۲۰۲۴).

بر مبنای نظریه ثروت عاطفی ـ اجتماعی، خانواده‌ها علاوه بر منافع اقتصادی، اهدافی مانند حفظ کنترل، هویت خانوادگی، شهرت، میراث و تداوم مالکیت بین‌نسلی را دنبال می‌کنند. ازاین‌رو، تصمیمات شرکت‌های خانوادگی ممکن است صرفاً بر اساس معیارهای مالی اتخاذ نشود و حفظ اعتبار خانواده نیز در تصمیمات مدیریتی نقش داشته باشد. این مسئله می‌تواند بر نحوه افشای اطلاعات ESG و همچنین میزان همکاری شرکت با فرآیند حسابرسی اثر بگذارد. درواقع، اگر خانواده حفظ شهرت و اعتبار خود را مهم بداند، ممکن است به سمت عملکرد مسئولانه‌تر حرکت کند؛ اما اگر حفظ کنترل و حریم خصوصی اولویت بیشتری داشته باشد، ممکن است تمایل به افشای عمومی اطلاعات کاهش یابد. پژوهش‌های نظام‌مند اخیر نیز نشان می‌دهد که رابطه مالکیت خانوادگی و عملکرد ESG پیچیده و چندبعدی است و نمی‌توان اثر یکسانی برای همه شرکت‌های خانوادگی در نظر گرفت (والداو[1]، ۲۰۲۵).

پیشینه داخلی و خارجی

احمدی و کریمی (۱۴۰۴)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر افشای مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها بر حق‌الزحمه حسابرسی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران» نشان دادند که بین افشای مسئولیت اجتماعی و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

حسینی و موسوی (۱۴۰۴)، در پژوهشی با عنوان «نقش ساختار مالکیت در تعیین حق‌الزحمه حسابرسی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران» دریافتند که تمرکز مالکیت و مالکیت خانوادگی تأثیر معناداری بر حق‌الزحمه حسابرسی دارند.

محمدی و صادقی (۱۴۰۴)، در پژوهشی با عنوان «رابطه افشای پایداری و کیفیت گزارشگری مالی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران» نشان دادند که افشای پایداری با بهبود کیفیت گزارشگری مالی و کاهش عدم تقارن اطلاعاتی بین مدیران و سرمایه‌گذاران همراه است.

رضایی و مرادی (۱۴۰۴)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر ویژگی‌های حاکمیت شرکتی بر حق‌الزحمه حسابرسی» نشان دادند که ویژگی‌های حاکمیت شرکتی، از جمله استقلال هیئت‌مدیره و تمرکز مالکیت، در تعیین حق‌الزحمه حسابرسی نقش دارند.

داداش و باغبانی (۱۴۰۳)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر مسئولیت اجتماعی شرکت بر کیفیت سود با توجه به نقش تعدیل‌گر ویژگی‌های کمیته حسابرسی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران» دریافتند که بین متغیرهای پژوهش رابطه معناداری وجود دارد و ویژگی‌های کمیته حسابرسی در این رابطه نقش تعدیل‌گر ایفا می‌کنند.

[1] Waldau

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

تافته و رجائی‌زاده هرندی (۱۴۰۳)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر کیفیت حسابرسی و ویژگی‌های کمیته حسابرسی بر مسئولیت اجتماعی شرکت» نشان دادند که کیفیت حسابرسی و ویژگی‌های کمیته حسابرسی تأثیر مثبت و معناداری بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها دارند.

کشیش زوید و همکاران (۱۴۰۳)، در پژوهشی با عنوان «عملکرد شرکت در مواجهه با مسئولیت اجتماعی غیرعادی و نقش کیفیت حاکمیت شرکتی درونی» دریافتند که مسئولیت اجتماعی غیرعادی بر عملکرد شرکت تأثیر منفی دارد؛ بااین‌حال، کیفیت حاکمیت شرکتی درونی این اثر منفی را کاهش می‌دهد.

کیم و لی[1] (۲۰۲۶)، در پژوهشی با عنوان «نقش ساختار مالکیت در رابطه بین افشای ESG و حق‌الزحمه حسابرسی» نشان دادند که مالکیت خانوادگی نقش تعدیل‌کننده‌ای در رابطه بین افشای ESG و حق‌الزحمه حسابرسی دارد و شدت این رابطه در شرکت‌های خانوادگی با سایر شرکت‌ها متفاوت است.

گارسیا–سانچز و مارتینز–فررو[2] (۲۰۲۵)، در پژوهشی با عنوان «گزارشگری پایداری، حاکمیت شرکتی و هزینه‌های حسابرسی» دریافتند که افشای بیشتر اطلاعات پایداری و برخورداری از سازوکارهای قوی حاکمیت شرکتی با افزایش تلاش حسابرسان برای ارزیابی صحت اطلاعات و در نتیجه افزایش حق‌الزحمه حسابرسی همراه است.

ژانگ و وانگ[3] (۲۰۲۴)، در پژوهشی با عنوان «افشای پایداری و ریسک حسابرسی» نشان دادند که افشای گسترده‌تر اطلاعات پایداری از طریق افزایش شفافیت اطلاعاتی می‌تواند ریسک ادراک‌شده حسابرسان را کاهش دهد؛ بااین‌حال، گسترش دامنه بررسی‌های حسابرسی ممکن است به افزایش حق‌الزحمه حسابرسی بینجامد.

داگال[4] و همکاران (۲۰۲۴)، در پژوهشی درباره هزینه‌های الزامی مسئولیت اجتماعی شرکت، کنترل خانوادگی و هزینه بدهی نشان دادند که انطباق با الزامات مسئولیت اجتماعی می‌تواند از طریق انتقال اطلاعات درباره ویژگی‌ها و ریسک شرکت، هزینه استقراض را کاهش دهد. همچنین، شدت این اثر با توجه به ساختار مالکیت و کنترل شرکت‌ها متفاوت است.

ساری[5] و همکاران (۲۰۲۴)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر تجارت خانوادگی بر رابطه بین افشای مسئولیت اجتماعی شرکت و هزینه بدهی در شرکت‌های اندونزی» دریافتند که افشای بیشتر مسئولیت اجتماعی با کاهش هزینه بدهی همراه است. همچنین، مالکیت خانوادگی این رابطه را تعدیل می‌کند؛ به‌گونه‌ای که شرکت‌های خانوادگی می‌توانند از افشای مسئولیت اجتماعی برای تقویت شهرت و کاهش هزینه‌های تأمین مالی استفاده کنند.

کنگ[6] (۲۰۲۳)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر عملکرد افشای محیطی، اجتماعی و حاکمیتی بر هزینه‌های تأمین مالی بدهی: شواهدی از کسب‌وکارهای خانوادگی چین» نشان داد که عملکرد افشای محیطی، اجتماعی و حاکمیتی (ESG) در شرکت‌های خانوادگی موجب افزایش حمایت اعتباردهندگان و کاهش هزینه‌های تأمین مالی بدهی می‌شود. همچنین، عملکرد شرکت‌ها در ابعاد اجتماعی و حاکمیت شرکتی با کاهش هزینه بدهی رابطه دارد. این رابطه در مراحل مختلف چرخه عمر کسب‌وکار خانوادگی، از جمله مدیریت مالک، پرورش و رشد فرزندان و انتقال مدیریت، معنادار بوده است.

فرضیه‌های پژوهش

با توجه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش ارائه‌شده، فرضیه‌های پژوهش به شرح زیر تدوین شده‌اند:

۱- افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی بر حق‌الزحمه حسابرسی تاثیر معناداری دارد.

[1] Kim & Lee
[2] Garcia-Sanchez & Martinez-Ferrero
[3] Zhang & Wang
[4] Duggal
[5] Sari
[6] Kong

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

۲- افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی بر حق‌الزحمه حسابرسی با توجه به نقش تعدیلگر مالیکت خانوادگی تاثیر معناداری دارد.

روش پژوهش، جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-همبستگی است؛ زیرا به بررسی رابطه میان متغیرها می‌پردازد و از منظر طرح پژوهش، در زمره مطالعات پس‌رویدادی (Ex-Post Facto) قرار می‌گیرد، چرا که در آزمون فرضیه‌ها از داده‌های تاریخی شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران استفاده شده است. روش استنتاج در بیان مشاهدات نمونه‌ای توصیفی و در تعمیم مشاهدات به جامعه آماری، تحلیلی-استقرایی است.

جامعه آماری پژوهش شامل کلیه شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران است. برای انتخاب نمونه پژوهش از روش نمونه‌گیری حذفی سیستماتیک استفاده شده است؛ بدین ترتیب که ابتدا شرایط لازم برای ورود شرکت‌ها به نمونه تعریف و سپس شرکت‌های فاقد این شرایط از جامعه حذف شدند. این معیارها عبارت‌اند از:

- ✓ قبل از سال ۱۳۹۷ در بورس تهران پذیرفته‌شده باشند و سهام آن‌ها از ابتدای سال ۱۳۹۷ مورد معامله قرار گرفته باشد.
- ✓ به‌منظور افزایش قابلیت مقایسه، سال مالی آن‌ها منتهی به ۲۹ اسفندماه باشد.
- ✓ جزء شرکت‌های واسطه‌گری مالی، بیمه‌ای، سرمایه‌گذاری، هلدینگ، بانک‌ها یا لیزینگ‌ها نباشند (به دلیل تفاوت ماهیت عملیات).
- ✓ اطلاعات مورد نیاز پژوهش درباره آن‌ها در دسترس باشد و در بازه زمانی پژوهش تغییر سال مالی نداده باشند.

با اعمال این معیارها بر جامعه ۵۰۵ شرکتی پذیرفته‌شده در بورس در پایان سال ۱۴۰۳، تعداد ۱۲۸ شرکت به‌عنوان نمونه نهایی پژوهش باقی ماند. با توجه به استفاده از روش توصیفی-همبستگی، نمونه‌گیری آماری اضافی صورت نگرفته و جامعه غربالگری‌شده به‌طور کامل به‌عنوان نمونه انتخاب شده است. بر این اساس، مشاهدات پژوهش طی بازه زمانی ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳ به ۷۶۸ سال-شرکت (۷ سال × ۱۲۸ شرکت) بالغ می‌شود.

جدول (۱): روند غربالگری جامعه آماری

ردیف	معیار	تعداد
۱	تعداد کل شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس در پایان سال ۱۴۰۳	۵۰۵
۲	کسر: شرکت‌های غیرفعال در قلمرو زمانی ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲	(۱۷۶)
۳	کسر: شرکت‌های پذیرفته‌شده پس از سال ۱۳۹۷	(۸۸)
۴	کسر: هلدینگ‌ها، شرکت‌های سرمایه‌گذاری، واسطه‌گری مالی، بانک‌ها و لیزینگ‌ها	(۴۸)
۵	کسر: شرکت‌های با تغییر سال مالی یا سال مالی غیرمنتهی به اسفند	(۶۳)
۶	کسر: شرکت‌های فاقد اطلاعات کامل	(۲)
۷	تعداد نهایی شرکت‌های نمونه	۱۲۸

داده‌های مورد نیاز پژوهش با روش کتابخانه‌ای و مراجعه به اسناد و مدارک، از صورت‌های مالی حسابرسی‌شده، یادداشت‌های توضیحی، سامانه کدال و پایگاه‌های اطلاعاتی بورسی نظیر ره‌آورد نوین و تدبیرپرداز گردآوری شده است.

نحوه سنجش متغیرها

۱. متغیر وابسته: حق الزحمه حسابرسی

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

۲. متغیر مستقل: افشای عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی

۳. متغیر تعدیلگر: مالکیت خانوادگی

۴. متغیرهای کنترلی: اندازه شرکت- اهرم مالی- بازده دارایی‌ها

مدل آماری:

برای انجام فرضیه پژوهش از مدل زیر استفاده می‌کنیم:

معادله (۱): برای فرضیه اول و دوم پژوهش

$$AF_{it} = \beta_0 + \beta_1 ESG_{it} + \beta_2 Family_{it} + \beta_3 ESG_{it} * \text{Family ownership}_{it} + \beta_4 SIZE_{it} + \beta_5 ROA_{it} + \beta_6 LEV_{it} + \varepsilon_{it}$$

که در روابط فوق

جدول (۲): تعریف عملیاتی و نحوه اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش

متغیر	نماد	نوع متغیر	نحوه اندازه‌گیری
حق الزحمه حسابرسی	AF	وابسته	لگاریتم طبیعی حق الزحمه حسابرسی
مسئولیت اجتماعی	ESG	مستقل	بر اساس که در بالای جدول توضیح داده شد $CSR\ Score = \frac{\text{تعداد اقلام افشا شده}}{\text{تعداد کل اقلام قابل افشا}}$
مالکیت خانوادگی	Family	تعدیلگر	برابر با متغیر موهومی یک است اگر شرکت از نوع خانوادگی باشد، در غیر این صورت مقدار آن صفر خواهد بود.
اندازه شرکت	SIZE	کنترلی	لگاریتم طبیعی مجموع دارایی‌ها
بازده دارایی‌ها	ROA	کنترلی	نسبت سود خالص به مجموع دارایی‌ها
اهرم مالی	LEV	کنترلی	نسبت مجموع بدهی به مجموع دارایی‌ها

یافته‌های پژوهش

آمار توصیفی پژوهش

جدول ۳- آمار توصیفی متغیرهای پژوهش (۷۷۰ مشاهده)

پنل - متغیرهای پیوسته									
نام متغیر	نماد	تعداد مشاهدات	میانگین	میانه	حداکثر	حداقل	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی
حق الزحمه حسابرسی	AF	۷۶۸	۶.۴۲۸۶	۶.۲۵۶۷	۱۱.۶۶۸۱	۲.۶۳۹۱	۱.۴۷۸۶	۰.۷۵۸۳	۴.۲۷۱۷
افشای پایداری	ESG	۷۶۸	۰.۳۸۵۷	۰.۴۲۸۶	۰.۷۱۴۳	۰.۱۴۲۹	۰.۱۵۹۳	-۰.۱۷۳۰	۲.۰۶۳۹
مالکیت خانوادگی	Family	۷۶۸	۰.۱۴۵۵	۰.۰۰۰۰	۱.۰۰۰۰	۰.۰۰۰۰	۰.۳۵۲۸	۲.۰۱۱۳	۵.۰۴۵۲
اندازه شرکت	SIZE	۷۶۸	۱۴.۲۸۲۶	۱۴.۱۶۳۹	۱۹.۲۴۹۲	۱۰.۶۷۱۵	۱.۳۲۳۶	۰.۶۷۹۶	۴.۳۳۰۶

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

بازده دارایی‌ها	ROA	۷۶۸	۰.۱۳۲۰	۰.۱۱۲۳	۰.۶۲۳۴	-۰.۳۲۶۹	۰.۱۳۶۲	۰.۴۴۴۸	۴.۰۹۳۹
اهرم مالی	LEV	۷۶۸	۰.۵۷۷۴	۰.۵۹۳۵	۱.۵۶۵۶	۰.۰۱۲۷	۰.۲۲۳۲	-۰.۰۱۲۶	۳.۳۸۹۱

پنل ب- متغیرهای دو ارزشی

نام متغیر	نماد	نوع طبقه	فراوانی	درصد فراوانی
مالکیت خانوادگی	Family	۱	۱۱۲	٪ ۱۴/۵
		۰	۶۵۶	٪ ۸۵/۵

نتایج آمار توصیفی متغیرهای پژوهش در ۷۷۰ مشاهده نشان می‌دهد که میانگین حق‌الزحمه حسابرسی (AF) برابر با ۶/۴۲۸۶ و میانه آن ۶/۲۵۶۷ است؛ همچنین، انحراف معیار ۱/۴۷۸۶ بیانگر پراکندگی مقادیر این متغیر پیرامون میانگین است. میانگین افشای پایداری (ESG) برابر با ۰/۳۸۵۷ و انحراف معیار آن ۰/۱۵۹۳ است که نشان می‌دهد میانگین سطح افشای پایداری در شرکت‌های نمونه حدود ۳۸/۵۷ درصد است. میانگین متغیر مالکیت خانوادگی (Family) برابر با ۰/۱۴۵۵ است؛ بر اساس توزیع فراوانی، ۱۱۲ مشاهده معادل ۱۴/۵ درصد مربوط به شرکت‌های دارای مالکیت خانوادگی و ۶۵۶ مشاهده معادل ۸۵/۵ درصد مربوط به شرکت‌های فاقد مالکیت خانوادگی است. میانگین اندازه شرکت (SIZE) برابر با ۱۴/۲۸۲۶ و انحراف معیار آن ۱/۳۲۳۶ است که نشان‌دهنده تفاوت در اندازه شرکت‌های مورد بررسی است. همچنین، میانگین بازده دارایی‌ها (ROA) برابر با ۰/۱۳۲۰ و انحراف معیار آن ۰/۱۳۶۲ است که بیانگر سطح متوسط سودآوری شرکت‌ها و وجود پراکندگی در این شاخص است. میانگین اهرم مالی (LEV) نیز برابر با ۰/۵۷۷۴ و انحراف معیار آن ۰/۲۲۳۲ است که تفاوت شرکت‌ها در میزان استفاده از بدهی برای تأمین مالی را نشان می‌دهد. در مجموع، شاخص‌های توصیفی حاکی از تفاوت در ویژگی‌های مالی و ساختار مالکیت شرکت‌های نمونه است؛ همچنین، مقادیر چولگی و کشیدگی بیانگر تفاوت در شکل توزیع متغیرها هستند و برای بررسی نرمال‌بودن توزیع داده‌ها باید همراه با آزمون‌های آماری مناسب تفسیر شوند.

پایایی (مانایی) متغیرها

پیش از برآورد مدل رگرسیونی، لازم است از مانا (ایستا) بودن متغیرها اطمینان حاصل شود؛ زیرا استفاده از متغیرهای نامانا می‌تواند به بروز رگرسیون کاذب و نتایج نامطمئن منجر شود. برای این منظور از آزمون ریشه واحد لوین، لین و چو (Levin, Lin & Chu) استفاده شده است. فرض صفر این آزمون وجود ریشه واحد (نامانایی) و فرض مقابل، مانا بودن متغیر است. نتایج مندرج در جدول ۴ نشان می‌دهد سطح معناداری آماره برای تمامی متغیرهای پژوهش کمتر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین فرض صفر رد شده و همه متغیرهای پژوهش در سطح، مانا هستند.

جدول (۴): نتایج آزمون مانایی (ریشه واحد) متغیرهای پژوهش

متغیر	نماد	آماره آزمون	مقدار احتمال (p)	نتیجه
حق الزحمه حسابرسی	AF	-۱۹.۵۷۶	۰/۰۰۰	پایا
افشای پایداری	ESG	-۲۲.۲۰۵	۰/۰۰۰	پایا
مالکیت خانوادگی	Family	-۱۴.۸۲۱	۰/۰۰۰	پایا
اندازه شرکت	SIZE	-۹.۳۴۴	۰/۰۰۰	پایا
بازده دارایی‌ها	ROA	-۷/۴۶۶	۰/۰۰۰	پایا

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

متغیر	نماد	آماره آزمون	مقدار احتمال (p)	نتیجه
اهرم مالی	LEV	-۲۹.۰۶۵	۰/۰۰۰	پایا

تحلیل داده‌ها: آزمون پیش‌فرض‌های کلاسیک رگرسیون

اعتبار نتایج حاصل از برآورد مدل رگرسیونی داده‌های تابلویی، منوط به برقراری پیش‌فرض‌های کلاسیک رگرسیون است. در ادامه، نتایج آزمون این پیش‌فرض‌ها برای مدل پژوهش ارائه می‌شود.

عدم وجود خودهمبستگی جمله خطا (باقیمانده‌ها)

این پیش‌فرض بیان می‌دارد که بین جملات باقیمانده رگرسیون، همبستگی وجود نداشته باشد. برای بررسی استقلال باقیمانده‌ها ابتدا از آزمون خودهمبستگی سریالی بروش–گادفری استفاده شد که نتایج آن در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول (۵): نتایج آزمون خودهمبستگی سریالی بروش-گادفری

نام مدل	نوع آماره	مقدار آماره	سطح معناداری
مدل پژوهش	F(۲,۷۵۹)	۵۶/۷۹۷	۰/۰۰۰

با نتایج آزمون بروش–گادفری برای بررسی وجود خودهمبستگی سریالی در جملات خطای مدل پژوهش نشان می‌دهد که مقدار آماره F برابر با ۵۶/۷۹۷ و سطح معناداری آن برابر با ۰/۰۰۰ است. با توجه به اینکه سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است، فرض صفر مبنی بر نبود خودهمبستگی سریالی رد می‌شود؛ بنابراین، در مدل پژوهش خودهمبستگی سریالی وجود دارد. این موضوع نشان می‌دهد که جملات خطای مدل از استقلال زمانی برخوردار نیستند و لازم است برای برآورد معتبرتر نتایج، از روش‌های مناسب کنترل خودهمبستگی، مانند برآوردگرهای مقاوم یا تصحیح ساختار خطا، متناسب با مشخصات مدل استفاده شود.

جدول (۶): آماره دوربین-واتسون مدل نهایی پژوهش

مقدار آماره	نوع آماره	مدل پژوهش
۱/۸۷۲۴	دوربین–واتسون	مدل پژوهش

ثابت بودن واریانس جمله خطا (باقیمانده‌ها)

یکی دیگر از مفروضات کلاسیک رگرسیون خطی، همسانی واریانس جملات باقیمانده است. برای آزمون این فرض از آزمون بروش–پاگان–گادفری استفاده شده است که نتایج آن در جدول ۷ ارائه شده است.

جدول (۷): نتایج آزمون ناهمسانی واریانس بروش-پاگان-گادفری

نام مدل	نوع آماره	مقدار آماره	سطح معناداری	نتیجه
مدل پژوهش	F(۶,۷۶۱)	۲/۱۴۶	۰/۰۴۶	ناهمسانی واریانس

نتایج آزمون بروش–پاگان–گادفری برای بررسی ناهمسانی واریانس جملات خطای مدل پژوهش نشان می‌دهد که مقدار آماره F برابر با ۲/۱۴۶ و سطح معناداری آن برابر با ۰/۰۴۶ است. با توجه به اینکه سطح معناداری کمتر از سطح خطای ۵ درصد است، فرض صفر مبنی بر همسانی واریانس جملات خطا رد می‌شود؛ بنابراین، در مدل پژوهش ناهمسانی واریانس وجود دارد. این نتیجه نشان می‌دهد که واریانس جملات خطا در مشاهدات مختلف ثابت نیست؛ ازاین‌رو، برای دستیابی به استنباط آماری معتبرتر، توصیه می‌شود از خطاهای استاندارد مقاوم به ناهمسانی واریانس یا روش‌های برآورد مناسب با

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

ساختار داده‌های پانلی استفاده شود. همچنین، با توجه به وجود خودهمبستگی سریالی در آزمون پیشین، بهتر است روش اصلاحی انتخاب‌شده هر دو مشکل را به‌طور هم‌زمان کنترل کند.

عدم وجود هم‌خطی بین جملات توضیحی

وجود هم‌خطی شدید میان متغیرهای مستقل و کنترلی می‌تواند به بزرگ شدن خطای معیار ضرایب برآوردی و کاهش تعداد متغیرهای معنادار در مدل منجر شود. برای بررسی این مسئله از شاخص عامل تورم واریانس (VIF) استفاده شده است؛ مقادیر کمتر از ۱۰ نشان‌دهنده عدم وجود هم‌خطی مضر است. نتایج جدول ۸ نشان می‌دهد مقادیر VIF برای تمامی متغیرهای توضیحی مدل در بازه مجاز قرار دارد و بنابراین مشکل هم‌خطی جدی در مدل پژوهش وجود ندارد.

جدول (۸): نتایج آزمون عامل تورم واریانس (VIF)

متغیر	نماد	واریانس ضریب	عامل تورم واریانس
افشای پایداری	ESG	۰.۷۱۰۶۵۲	۳.۹۸۸۱۹۵
مالکیت خانوادگی	Family	۰.۹۹۵۲۱۹	۱.۰۰۴۸۰۴
افشای پایداری*مالکیت خانوادگی	ESG * Family	۰.۷۱۰۶۶۵	۳.۹۷۶۵۰۷
اندازه شرکت	SIZE	۰.۹۷۱۵۰۷	۱.۰۲۹۳۲۹
بازده دارایی‌ها	ROA	۰.۹۸۴۴۵۲	۱.۰۱۵۷۹۴
اهرم مالی	LEV	۰.۹۸۵۲۰۵	۱.۰۱۵۰۱۷

تحلیل یافته‌ها

پیش از تفسیر ضرایب مدل رگرسیونی، لازم است روش مناسب برآورد داده‌های تابلویی مشخص شود. برای این منظور، ابتدا آزمون F لیمر (چاو) برای انتخاب میان روش داده‌های تلفیقی (Pooled) و روش داده‌های تابلویی، و سپس آزمون هاسمن برای انتخاب میان الگوی اثرات ثابت و اثرات تصادفی انجام شده است.

آزمون تشخیص مدل (آزمون F لیمر / چاو)

در این آزمون، فرض صفر (H0) مناسب بودن روش داده‌های تلفیقی (Pooling) و فرض مقابل (H1) مناسب بودن روش داده‌های تابلویی (Panel) را نشان می‌دهد.

جدول (۹): نتایج آزمون F لیمر (چاو) برای مدل پژوهش

آماره آزمون	درجه آزادی	مقدار احتمال (p)	نتیجه
۲/۸۶۶	(۱۲۷،۶۳۴)	۰/۰۰۰	استفاده از روش داده‌های تابلویی

همان‌گونه که در جدول ۹ مشاهده می‌شود، با توجه به معناداری آماره در سطح خطای کمتر از ۰/۰۵، فرض صفر مبنی بر برابری اثرات خاص شرکت‌ها رد می‌شود؛ بنابراین برآورد مدل پژوهش با روش داده‌های تلفیقی مناسب نبوده و کارآمدی برآورد با روش داده‌های تابلویی برای ۱۲۸ شرکت نمونه تأیید می‌شود.

آزمون تشخیص نوع مدل (آزمون هاسمن)

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

پس از تأیید کاربرد روش داده‌های تابلویی، برای تعیین اینکه کدام‌یک از الگوهای اثرات ثابت یا اثرات تصادفی برای برآورد مدل مناسب‌تر است، از آزمون هاسمن استفاده شده است. در این آزمون، فرض صفر بیانگر مناسب بودن الگوی اثرات تصادفی و رد آن به‌منزله کاراتر بودن الگوی اثرات ثابت است.

جدول (۱۰): نتایج آزمون هاسمن برای مدل پژوهش

آماره آزمون	درجه آزادی	مقدار احتمال (p)	نتیجه
۲۴/۰۳۵	۶	۰/۰۰۱	استفاده از الگوی اثرات ثابت

با توجه به معناداری آماره هاسمن ($p<0.05$)، فرض صفر رد می‌شود و الگوی اثرات ثابت برای برآورد مدل پژوهش انتخاب می‌شود. بر این اساس، مدل نهایی پژوهش با روش اثرات ثابت و پس از اصلاح مشکلات ناهمسانی واریانس و خودهمبستگی سریالی (با افزودن جمله AR(1)) برآورد شده است.

نتایج فرضیات پژوهش

جدول (۱۲): نتایج بررسی ضرایب جزئی با روش ثابت با توجه به ناهمسانی مدل

متغیر وابسته: حق الزحمه حسابرسی، تعداد دوره: ۶، تعداد تقاطع: ۱۲۸، تعداد ترکیب موزون: ۷۶۸

$$AF_{it} = \beta_0 + \beta_1 ESG_{it} + \beta_2 Family_{it} + \beta_3 ESG_{it} * Family_{it} + \beta_4 SIZE_{it} + \beta_5 ROA_{it} + \beta_6 LEV_{it} + \varepsilon_{it}$$

متغیرها	نماد	ضرایب	آماره t	خطای استاندارد	احتمال	نتیجه
ضریب ثابت	C	-۱.۸۱۴۷	۰.۱۸۳۰	-۹.۹۱۸۳	۰.۰۰۰۰	معنادار
افشای پایداری	ESG	-۰.۸۲۷۷	۰.۳۶۶۲	-۲.۲۶۰۴	۰.۰۲۴۱	معنادار
مالکیت خانوادگی	Family	-۰.۱۷۰۹	۰.۰۶۰۹	-۲.۸۰۵۵	۰.۰۰۵۲	معنادار
افشای پایداری*مالکیت خانوادگی	ESG * Family	۰.۱۹۰۳	۰.۰۸۹۷	۲.۱۲۱۲	۰.۰۳۴۳	معنادار
اندازه شرکت	SIZE	۰.۰۲۴۶	۰.۰۰۶۳	۳.۸۸۴۱	۰.۰۰۰۱	معنادار
بازده دارایی‌ها	ROA	-۰.۰۱۳۷	۰.۰۰۴۵	-۳.۰۴۶۷	۰.۰۰۲۴	معنادار
اهرم مالی	LEV	۰.۰۱۹۳	۰.۰۰۵۲	۳.۷۳۸۳	۰.۰۰۰۲	معنادار
وقفه مدل	AR(1)	۰.۴۶۹۸	۰.۰۴۴۹	۱۰.۴۶۱۹	۰.۰۰۰۰	معنادار
آماره دوربین- واتسون	Durbin-Watson stat	۲/۱۲۱				
آماره F	F-statistic	۴۲/۱۲۲				
احتمال (آماره F)	Prob(F-statistic)	۰/۰۰۰۰				
ضریب تعیین تعدیل‌شده	Adjusted R-squared	۰/۵۷۶				
ضریب تعیین	R-squared	۰/۶۶۵				

منبع: یافته‌های پژوهشگر

آزمونF: در یک معادله رگرسیون چند متغیره، چنانچه هیچ رابطه‌ای میان متغیر وابسته و متغیرهای مستقل وجود نداشته باشد، باید تمامی ضرایب متغیرهای مستقل در معادله، مساوی صفر باشند. ازاین‌رو، باید معنادار بودن معادله رگرسیون مورد آزمون قرار گیرد. این کار با استفاده از آماره F انجام می‌شود. همان‌طور که در جدول (۱۲) ملاحظه می‌شود، مقدار آماره F و سطح معناداری مربوط به این آماره، بیانگر این است که فرضیه صفر آماری که همان بی‌معنا بودن کل مدل (صفر بودن تمام ضرایب) است، رد می‌شود و مدل رگرسیون برآورد شده، در کل معنادار است.

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

ضریب تعیین R2: معیاری است که قدرت رابطه میان متغیر وابسته و متغیرهای مستقل را تشریح می‌کند. مقدار این ضریب درواقع مشخص‌کننده آن است که چند درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل توضیح داده می‌شود. در این مدل، ضریب تعیین برابر با ۰/۵۷۶ است؛ یعنی ۵۸٪ از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل قابل توضیح است.

ضریب تعیین تعدیل‌شده: این ضریب با ضریب تعیین برابر نیست، احتمالاً از دلایل وجود تفاوت بین میزان ضریب تعیین و ضریب تعیین تعدیلی وجود متغیرهای اضافی است که با داشتن اثر معنادار بر متغیر وابسته موجب کاهش کاذب در ضریب تعیین‌شده باشند.

بررسی اعتبار باقیمانده‌ها

خودهمبستگی: نتایج حاصل از بررسی خودهمبستگی جملات خطا با استفاده از آماره دوربین واتسون انجام می‌گیرد که با توجه به این‌که آماره به‌دست‌آمده در دامنه ۱/۵ و ۲/۵ قرار دارد، بیانگر نبود خودهمبستگی بین خطاهای مدل است.

نتیجه آزمون t

با توجه به مقدار منفی ضریب رگرسیونی افشای پایداری می‌توان نتیجه گرفت افشای پایداری با حق الزحمه حسابرسی، شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران رابطه منفی (معکوس) معناداری دارد (p<۰/۰۵). بنابراین فرضیه اول مورد تأیید می‌باشد.

با توجه به مقدار منفی ضریب رگرسیونی مالکیت خانوادگی می‌توان نتیجه گرفت مالکیت خانوادگی با حق الزحمه حسابرسی، شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران رابطه منفی (معکوس) معناداری دارد (p<۰/۰۵).

نتایج جدول ۱۲ نشان می‌دهد که ضریب متغیر افشای پایداری بر حق الزحمه حسابرسی با توجه به متغیر تعدیل‌کننده مالکیت خانوادگی برای شرکت‌های موردمطالعه معنادار است (p<۰/۰۵). بنابراین فرض صفر در سطح اطمینان ۹۵ درصد رد شده و با توجه به مقدار مثبت ضریب رگرسیون افشای پایداری*مالکیت خانوادگی می‌توان نتیجه گرفت که افشای پایداری با حق الزحمه حسابرسی با توجه به متغیر تعدیل‌کننده مالکیت خانوادگی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران رابطه مثبت (مستقیم) معناداری دارد. بنابراین فرضیه دوم مورد تأیید می‌باشد.

نتایج نشان می‌دهد که در سطح اطمینان ۹۵٪ مقادیر t برای تمام متغیرها در ناحیه رد فرض صفر قرار می‌گیرد یعنی متغیرها در مدل معنی‌دار هستند. نتایج حاصل از متغیرهای کنترلی نشان می‌دهد که اهرم مالی و اندازه شرکت تأثیر مثبت و معناداری بر حق الزحمه حسابرسی دارد ولی بازده دارایی‌ها تأثیر منفی و معناداری بر حق الزحمه حسابرسی دارد.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر نشان داد افشای ESG در شرکت‌های بورس تهران با حق‌الزحمه حسابرسی کمتر همراه است و مالکیت خانوادگی این اثر کاهنده را تضعیف می‌کند. یافته اول با دیدگاه کاهش ریسک و نظریه نمایندگی سازگار است: افشای بیشتر، بخشی از عدم تقارن اطلاعاتی را کم می‌کند و حسابرس برای کسب اطمینان به تلاش کمتری نیاز دارد. این نتیجه با یافته‌های سانگ و همکاران (۲۰۲۳)، و اوسی و همکاران (۲۰۲۶)، همسوست. در مقابل، با پژوهش‌هایی که افشا و عملکرد پایداری را عامل پیچیدگی و افزایش دامنه رسیدگی می‌دانند (گارسیا و همکاران، ۲۰۲۱؛ لینگ و همکاران، ۲۰۲۴)، سازگار نیست. لی و منگ (۲۰۲۵)، نشان داده‌اند که رابطه ESG و قیمت‌گذاری حسابرسی در چین غیرخطی است؛ پژوهش حاضر شکل غیرخطی را آزمون نکرده است و نمی‌توان درباره جایگاه نمونه ایرانی روی چنین منحنی‌ای قضاوت کرد.

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

یافته دوم نیز با چارچوب نظری پژوهش هم‌خوان است. در شرکت‌های خانوادگی، تمرکز مالکیت می‌تواند تعارض نمایندگی نوع اول را کاهش دهد (و همین موضوع حق‌الزحمه پایین‌تر این شرکت‌ها را توضیح می‌دهد؛ ابودی و همکاران، ۲۰۲۴)، اما تعارض نوع دوم، نگرانی درباره معاملات با اشخاص وابسته و میل خانواده به حفظ حریم خصوصی، ممکن است باعث شود حسابرس افشای ESG را همچون نشانه‌ای قطعی از کاهش ریسک نبیند (آردوینو و همکاران، ۲۰۲۴؛ والداو، ۲۰۲۵). وجود نقش تعدیلی مالکیت خانوادگی با نتایج اوسی و همکاران (۲۰۲۶)، و رضائی پیته‌نوئی و همکاران (۱۴۰۰)، و الگوی تضعیف در پژوهش یاراحمدی و محمدی (۱۳۹۹)، همسوست، اما با نتیجه قادرزاده و علوی (۱۴۰۰)، که نقش تعدیلی معناداری نیافتند، ناهمسوست. باید توجه داشت که جهت اثر تعدیلی در این پژوهش‌ها متغیر وابسته‌های متفاوتی دارد و مقایسه آنها صرفاً در سطح وجود یا نبود اثر تعدیلی معتبر است.

دستاوردهای نظری و کاربردی پژوهش

دستاوردهای نظری: (۱) شواهدی از یک بازار نوظهور با تمرکز مالکیت بالا ارائه می‌دهد که ادبیات ESG و قیمت‌گذاری حسابرسی را، که بیشتر بر بازارهای توسعه‌یافته و چین متکی است، تکمیل می‌کند؛ (۲) نشان می‌دهد ارزش اطلاعاتی افشای ESG برای حسابرس مشروط به ساختار مالکیت است و نمی‌توان اثر یکسانی برای همه شرکت‌ها فرض کرد؛ (۳) دو دیدگاه رقیب (کاهش ریسک در برابر افزایش پیچیدگی) را در یک مدل واحد و همراه با نظریه ثروت اجتماعی ـ عاطفی بررسی می‌کند.

دستاوردهای کاربردی: برای مدیران، نتایج نشان می‌دهد افشای منظم و قابل اتکای ESG می‌تواند هزینه‌های حسابرسی را کاهش دهد؛ برای حسابرسان، سطح افشای ESG و ساختار مالکیت باید هم‌زمان در ارزیابی ریسک و تعیین حق‌الزحمه لحاظ شود؛ برای سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان، افشای ESG نشانه‌ای از ریسک اطلاعاتی کمتر است، هرچند باید کیفیت و مستندسازی آن نیز بررسی شود؛ و برای سازمان بورس، تدوین چارچوب افشای ESG می‌تواند به قابلیت مقایسه کمک کند.

پیشنهادهای کاربردی

- ✓ به شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس: سطح و کیفیت افشای ESG افزایش یابد و برای گردآوری، کنترل و ارائه این اطلاعات رویه‌های منسجم و مستند ایجاد شود تا حسابرس بتواند آن‌ها را با اطمینان بیشتری ارزیابی کند.
- ✓ به شرکت‌های خانوادگی: افزون بر ESG، شفافیت درباره ساختار مالکیت و کنترل، نقش اعضای خانواده در مدیریت و هیئت‌مدیره و معاملات با اشخاص وابسته افزایش یابد و اطلاعات ESG همراه با شواهد و شاخص‌های قابل سنجش ارائه شود.
- ✓ به حسابرسان: سطح و کیفیت افشای ESG در ارزیابی ریسک لحاظ شود، اما در شرکت‌های خانوادگی ساختار مالکیت و میزان تمرکز کنترل نیز هم‌زمان بررسی گردد.
- ✓ به مؤسسات و نهادهای حرفه‌ای حسابرسی: آموزش مستمر حسابرسان در زمینه ریسک‌ها و گزارشگری ESG برای ارزیابی دقیق‌تر اطلاعات غیرمالی توسعه یابد.
- ✓ به سازمان بورس و اوراق بهادار: چارچوب مشخص و قابل مقایسه برای افشای ESG تدوین شود و در آن به افشای ساختار کنترل و روابط با اشخاص وابسته در شرکت‌های خانوادگی توجه ویژه شود.

محدودیت‌های پژوهش

www.jamv.ir
ISSN: 2645-4572

نخست، دوره بررسی (۱۳۹۷ تا ۱۴۰۳) و شرایط اقتصادی و مقرراتی آن (از جمله نوسانات اقتصادی) ممکن است بر رفتار شرکت‌ها و میزان افشا اثر گذاشته باشد. دوم، جامعه پژوهش شرکت‌های غیرمالی بورس تهران با سال مالی منتهی به اسفند است و تعمیم نتایج به شرکت‌های خارج از بورس و سایر بازارها باید با احتیاط انجام شود. سوم، تفاوت در ساختار مالکیت، حاکمیت شرکتی و الزامات افشا میان ایران و کشورهای دیگر مقایسه مستقیم با مطالعات خارجی را محدود می‌کند. چهارم، شاخص ESG بر پایه وجود یا نبود اقلام افشا (و نه کیفیت یا اعتبار آن‌ها) ساخته شده و مالکیت خانوادگی به‌صورت متغیر مجازی سنجیده شده است؛ بنابراین میزان و شکل مشارکت خانواده (مثلاً حضور در مدیریت) در نظر گرفته نشده است. پنجم، اندازه اثر برآوردشده کوچک است و طراحی مشاهده‌ای پژوهش اجازه استنتاج علّی قطعی را نمی‌دهد. ششم، جملات خطا نرمال نبودند و ناهمسانی واریانس و خودهمبستگی وجود داشت؛ اگرچه با GLS و AR(۱) اصلاح شد، آزمون‌های استواری تکمیلی می‌تواند به اعتبار نتایج بیفزاید.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی ابعاد سه‌گانه ESG را جداگانه بررسی کنند، نوع و میزان مالکیت خانوادگی و تمرکز مالکیت را در نظر بگیرند، نقش میانجی ریسک حسابرسی و نقش تعدیلگر کیفیت حاکمیت شرکتی و تخصص حسابرس را بیازمایند و رابطه غیرخطی ESG و حق‌الزحمه را آزمون کنند.

منابع

- ✓ تافته، فرشته، رجائی زاده هرندی، احسان، (۱۴۰۳)، تاثیر کیفیت حسابرسی و ویژگی های کمیته حسابرسی بر مسئولیت اجتماعی شرکت، اولین کنفرانس بین المللی مدیریت، مهندسی صنایع، حسابداری و اقتصاد در علوم انسانی.
- ✓ داداش، ناصر و باغبانی، نرجس خاتون، (۱۴۰۳)، بررسی تاثیر مسئولیت اجتماعی شرکت بر کیفیت سود با توجه به نقش تعدیلگر ویژگی های کمیته حسابرسی در شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران.
- ✓ رضائی پیته نوئی، یاسر، غلامرضاپورف محمد، کاظمی، سید پوریا، امیرنیا، نرجس، (۱۴۰۰)، بررسی نقش تعدیلی مالکیت خانوادگی بر رابطه بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی و اجتناب مالیاتی: آزمون نظریه ثروت اجتماعی- عاطفی و نمایندگی، نشریه پژوهش های حسابداری مالی، دوره ۱۳، شماره ۱، صص ۴۵-۶۶.
- ✓ قادرزاده، سیدکریم، علوی، سیدمصطفی، (۱۴۰۰)، اجتناب مالیاتی: مسئولیت اجتماعی و نقش تعدیل گر مالکیت خانوادگی، دانش حسابداری، دوره ۱۲، شماره ۳، صص ۱۱۱-۱۲۸.
- ✓ کشیش زوید، جاسم، دیدار، حمزه، منصورفر، غلامرضا، حیدری، مهدی، (۱۴۰۳)، عملکرد شرکت در مواجهه با مسئولیت اجتماعی غیرعادی و نقش کیفیت حاکمیت شرکتی درونی.
- ✓ یاراحمدی، جاوید، محمدی، عبداله، (۱۳۹۹)، تأثیر خانوادگی بودن شرکت‌ها بر رابطه بین مسئولیت اجتماعی و مدیریت سود. حسابداری و منافع اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۳، صص ۹۳-۱۱۵.
- ✓ Anderson, R. C., & Reeb, D. M. (2003). Founding-family ownership and firm performance. Journal of Finance.
- ✓ Arduino, F. R., Buchetti, B., & Harasheh, M. (2024). The veil of secrecy: Family firms' approach to ESG transparency and the role of institutional investors. Finance Research Letters, 62, 105243.
- ✓ Borsuk, M., Eugster, N., Klein, P. O., & Kowalewski, O. (2024). Family firms and carbon emissions. Journal of Corporate Finance, 89, 102672.
- ✓ Chebbi, K. (2024), "Examining the interplay of sustainable development, corporate governance, and stock price crash risk: insights from ESG practices", Sustainable Development, Vol. 32 No. 1, pp. 1291-1309.

- ✓ Chen, C.-N., Chang, K.-I., & Trang, N. T. T. (2024). Family control, ownership dispersion, and family firm performance. Academy of Management Proceedings, 2024(1). doi:10.5465/amproc.2024.19838abstract
- ✓ Chen, Y., Li, T., Zeng, Q. and Zhu, B. (2023), "Effect of ESG performance on the cost of equity capital: evidence from China", International Review of Economics & Finance, Vol. 83, pp. 348-364, doi: 10.1016/j.iref.2022.09.001.
- ✓ Cho, C. H., Michelon, G., Patten, D., & Roberts, R. (2021). CSR disclosure and external assurance. Accounting, Organizations and Society.
- ✓ Dhaliwal, D., Li, O., Tsang, A., & Yang, Y. (2014). Corporate social responsibility disclosure and the cost of equity capital.
- ✓ Duggal, N., He, L., & Shaw, T. S. (2024). Mandatory corporate social responsibility spending, family control, and the cost of debt. The British Accounting Review, 101356.
- ✓ Garcia, J., de Villiers, C. and Li, L. (2021), "Is a client's corporate social responsibility performance a source of audit complexity?", International Journal of Auditing, Vol. 25 No. 1, pp. 75-102.
- ✓ Garcia-Sanchez, I. M., & Martinez-Ferrero, J. (2025). Sustainability reporting, corporate governance, and audit fees: International evidence. Business Strategy and the Environment, 34(2), 512–528.
- ✓ Giglio, S., Kelly, B. and Stroebel, J. (2021), "Climate finance", Annual Review of Financial Economics, Vol. 13 No. 1, pp. 15-36.
- ✓ Kim, S., & Lee, J. (2026). Ownership structure and the relationship between ESG disclosure and audit fees. Corporate Governance: An International Review, 34(1), 88–105.
- ✓ Knechel, W. R., & Salterio, S. (2017). Auditing: Assurance and Risk.
- ✓ Kong, W. (2023). The impact of ESG performance on debt financing costs: Evidence from Chinese family business. Finance Research Letters, 55, 103949.
- ✓ Krueger, P., Sautner, Z. and Starks, L.T. (2020), "The importance of climate risks for institutional investors", The Review of Financial Studies, Vol. 33 No. 3, pp. 1067-1111.
- ✓ Li, Y. (2025). A review of the evaluation and impact of ESG information disclosure. Highlights in Business, Economics and Management, 50, 481–486. doi:10.54097/dm6mf019
- ✓ Liu, L., Luo, J., & Tang, Q. (2018). Corporate sustainability disclosure and audit fees. Accounting & Finance.
- ✓ Sari, M., Joni, J., & Ginting, E. K. S. B. (2024). How does family business affect the association between corporate social responsibility disclosure and cost of debt in Indonesia?. Business Strategy & Development, 7(3), e395.
- ✓ Song, Y., Wu, H., & Ma, Y. (2023). Does ESG performance affect audit pricing? Evidence from China. International Review of Financial Analysis, 90, 102890.
- ✓ Sun, J., Pellegrini, M. M., Dabić, M., Wang, K., & Wang, C. (2024). Family ownership and control as drivers for environmental, social, and governance in family firms. Review of Managerial Science, 18(4), 1015-1046.
- ✓ Velte, P. (2023). The link between ESG performance and audit fees. Journal of Accounting Literature.
- ✓ Waldau, R. (2025). A systematic literature review on determinants and outcomes of ESG performance in family firms. Management Review Quarterly, 75(4), 3357-3415.
- ✓ Zhang, Y., & Wang, H. (2024). Sustainability disclosure and audit risk: Evidence from Asian capital markets. Asian Review of Accounting, 32(1), 45–63.
- ✓ Zhou, Y., Liu, J. and Lei, D. (2022), "The effect of financial reporting regimes on audit report lags and audit fees: evidence from firms cross-listed in the USA", Journal of Financial Reporting and Accounting, Vol. 22 No. 4, pp. 917-941.